

STAD X KLIMAAT

Het gebouw als watermachine

*Masterclass #3,
11 oktober 2019*

#3

Masterclass 'Implementatie & best practices: stakeholder- participatie en finan- ciering'

HOE CREËER JE DRAAGVLAK VOOR KLIMAAT-ADAPTIEVE INGREPEN?

Door Willemijn de Jonge

In Masterclass #2 kwam het al aan de orde bij de presentatie over The Green Village: ook na een geslaagde pilot halen veel mooie innovaties en plannen de praktijk niet. Op 11 oktober gaat het op de TU Delft dan ook over de implementatie. Hoe krijg je klimaatbestendige maatregelen daadwerkelijk van de grond? Hoe schaal je ze op van pilot naar praktijk, hoe verduurzaam je ze en wie gaat dat betalen?

Tussentuinen

In de grote vergroeningsslag die nodig is om het klimaat het hoofd te bieden, is nog veel winst te behalen in de verborgen hoeken, binnenplaatsen, en pleintjes in de stad. Veel van die tussenruimtes behoren niet tot de openbare ruimte, maar worden wel gedeeld door de mensen die eromheen wonen. Daar ligt een wereld aan verhard, klimaatonvriendelijk terrein, dat zich prima leent voor vergroening, mits iemand de uitdaging aangaat om het met alle betrokken partijen te regelen. Stichting Tussentuin pakt die handschoen graag op. "Als we klimaatadaptatie zo belangrijk vinden, moeten we ook bereid zijn erin te investeren," zegt Tanja Lina, coördinator bij de stichting die collectieve tuinen maakt met bewoners. Het streven is een sociaal en ecologisch duurzame invulling; het gaat over vergroening, wateropslag en infiltratie, biodiversiteit en collectiviteit. Tussentuin kan het project opstarten, aanjagen, ontwerpen, begeleiden en coördineren. Ze pakken het met verve aan, bellen persoonlijk aan om bewoners mee te krijgen en richten een projectkantoortje in op locatie, om ter plekke wensen te inventariseren en samen schetsontwerpen te maken. De financiering van de aanleg wordt meestal gezamenlijk

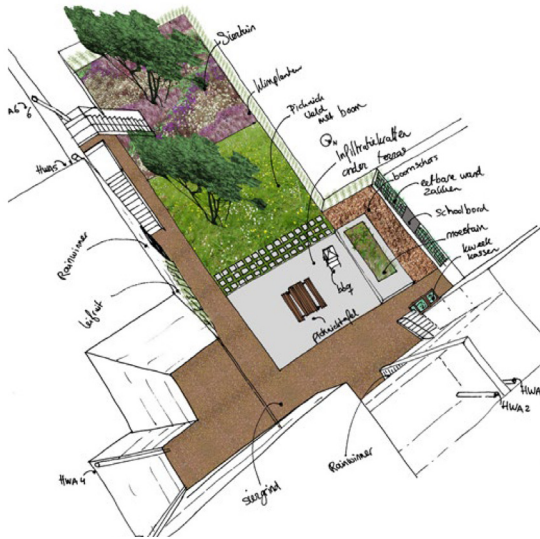
gedragen door de woningcorporatie, de gemeente en eventueel het hoogheemraadschap, maar het beheer is vaak afhankelijk van de bewoners. Dat maakt bewonersparticipatie tot een belangrijke sleutel.

Collectief tuinieren

Een geslaagd voorbeeld is een collectieve tuin in de Agniesestraat in Rotterdam. Er kwam een bewonersvraag voor een moestuin op een verrommeld stukje betegelde binnentuin in een complex met sociale huurwoningen. Tussentuin verbond deze kleine vraag aan de grotere wens van de gemeente om het regenwater af te koppelen van het riool en wist het project zo op te schalen. Het team nam de huurders mee naar voorbeeldprojecten elders in de wijk om draagvlak te creëren en vond twee bewoners bereid hun verwaarloosde tuin aan het project toe te voegen. Het lukte hier om alle regenpijpen af te koppelen in een tuin met kleibodem van 190 m², waarop al het water van het aanpalende dakoppervlak van 452 m² geloosd moest worden. Er werd gebruik gemaakt van infiltratiekratten, slimme regentonnen en een wadi. Het project werd betaald door de woningcorporatie, het hoogheemraadschap en WaterSensitive Rotterdam. Maar ook de inzet van twee actieve bewoners bij het inplanten en beheren was onmisbaar voor het succes.

Datzelfde geldt voor het Stielplantsoen in Den Haag. Geen verborgen binnenruimte, maar wel een stenig plein, met de vraag van de gemeente om het door middel van een participatietraject te transformeren. Daar bleek één betrokken bewoner – Theo – al genoeg om het verschil te maken. Hij werd het belangrijkste klankbord tijdens dit project, functio-

COLLECTIEVE TUIN AGNIESESTRAAT

Beeld: Ontwerpschets en aanleg van de collectieve tuin in de Agnieszkastraat, bron: Stichting Tussentuin

neerde tijdens de realisatie als opzichter en houdt de natuurtuin beter bij dan een professional. Bij de Rotterdamse Mathenesserflats laat een iet-wat verwilderde tuin zien hoe lastig het is de zo noodzakelijke bewonersparticipatie voor elkaar te krijgen. De flats zijn gerenoveerd terwijl ze bewoond werden, men was hier vooral aan het overleven. Tussentuin zocht de betrokkenheid via activiteiten voor kinderen. De bomenplantdag was een groot succes, maar daarna viel het stil. Het beheer lukte niet, het onkruid schoot op. Dat maakt de tuin er niet meteen minder klimaatvriendelijk op, maar wel minder toekomstbestendig. Het collectieve verantwoordelijkheidsgevoel is hier nog ver te zoeken.

Gevoel van eigenaarschap

Zo levert het beheer nog vaak een knelpunt op. "Zelfbeheer is niet ons doel," zegt Lina. Maar het blijkt in de praktijk dus wel handig als er één of twee enthousiaste bewoners zijn die het willen oppakken. Zijn die er niet, dan is het vaak eindeloos zoeken naar subsidiepotjes. "Je moet het beheer al geregeld hebben voordat je met de aanleg begint," zegt Lina. Ze benadrukt dat Tussentuin er niet is om betrokkenen te ontzorgen, maar de zorg juist wil overdragen aan de verantwoordelijke partijen. Het blijft een beetje de vraag wie dat dan precies zijn. Maar er zijn wel bruikbare tips om het gevoel van eigenaarschap bij de bewoners te vergroten, wat altijd een positief effect

heeft op het voortbestaan van de tuin: haal zoveel mogelijk informatie bij de bewoners op, koppel dat terug, betrek ze in het ontwerpproces, zorg dat het plan breed gedragen wordt, en dat de kennis en het gereedschap aanwezig zijn om de tuin straks te onderhouden. Misschien staan er dan wel meer Theo's op die het verschil kunnen maken.

'Als we klimaatadaptatie zo belangrijk vinden, moeten we ook bereid zijn erin te investeren'

Tanja Lina

Maatschappelijke kosten en baten

Hoe kom je van klimaatadaptatiestrategie naar uitvoering en welke afwegingen maak je daarbij? Laat je je leiden door euro's of kijk je ook naar andere zaken zoals sociale cohesie, gezondheid, cultuurhistorie of imago? Bij Arcadis maken ze maatschappelijke kosten- en batenanalyses (MKBA) van klimaatadaptatie in de stad. Zo'n analyse plaatst 'de winst' die met klimaatadaptatie te behalen valt in een breder

perspectief. Door te laten zien wat de maatschappelijke meerwaarde is van ingrepen en inzichtelijk te maken wie daarvan de vruchten plukt, zijn stakeholders sneller bereid tot investeren.

Econoom Jolijn Posma licht een aantal cases toe die dat laten zien. Zo kreeg Arcadis de vraag van de gemeente Manchester om een proces te begeleiden in Bolton, een voorstadje van Manchester: hoe kan Bolton Town aantrekkelijk gemaakt worden voor de vele studenten die Manchester overspoelen? Arcadis organiseerde een tweedaagse stakeholder-sessie waarbij zoveel mogelijk belanghebbenden bij elkaar werden gebracht: de gemeente, private investeerders, verzekeringmaatschappijen, bewoners, de universiteit en andere kennisinstellingen. In die twee dagen werd voor iedereen aan tafel uitgezocht waar hun belangen lagen en hoe Bolton er idealiter uit zou zien voor hen. De centrale vraag was: wat levert het voor wie op? Ter plekke werd met alle mogelijke investeerders de basis gelegd voor een

participatief ontwerp. Een stinkend en grotendeels overkluisd riviertje in de stad staat nu op de agenda voor een groenblauwe transformatie. Door studentenwoningen te realiseren op de verlaten parkeerterreinen langs de oevers, wordt Manchester ontlast en Bolton aantrekkelijker gemaakt – en niet alleen voor studenten.

Een eyeopener in het proces: er waren meer belanghebbenden dan in eerste instantie aan tafel zaten. Het winkelcentrum groenblauw inrichten met fontein en parkjes levert winst op voor het klimaat, maar ook voor de winkeliers. Een aantrekkelijke omgeving zorgt ervoor dat mensen langer in het centrum blijven en daar dus meer uitgeven. Door de ondernemers erbij te halen, werden nieuwe kansen gecreëerd. Uiteindelijk werd voor de financiering van het project een coalitie gevormd tussen de gemeente, een private investeerder en de ondernemers. “Het helpt écht om financiële partijen in zo’n vroeg stadium bij de planvorming te betrekken,” aldus Posma.

WERKEN AAN BOLTON TOWN

Beeld: Green Blue Bolton in wording, bron: Jolijn Posma, Arcadis

Multifunctionele daken

Een derde case is het Rotterdamse project LIFE@ Urban Roofs. Het doel is het vinden van private investeerders voor de ontwikkeling van multifunctionele daken in Rotterdam. Samen met de Gemeente Rotterdam, en CE Delft heeft Arcadis een rekeninstrument ontwikkeld dat inzicht biedt in de maatschappelijke kosten en baten van zo'n dak. Op www.multifunctioneledaken.nl is deze MKBA-tool

vrij beschikbaar. In de tool kun je kiezen voor een groen dak met begroeiing, geel dak met energie-opwekkers, rood dak met ruimte voor recreatie of blauw dak dat water opvangt en buffert. De tool maakt de meerwaarde van elke functie inzichtelijk, ook als die niet direct in euro's uit te drukken is. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de financiële businesscase en de maatschappelijke kosten en baten. De financiële businesscase laat zien hoe de

financiële kosten en baten uitvallen voor de investeerder. In de maatschappelijk kosten- en batenanalyse wordt niet vanuit de investeerder gekeken, maar vanuit de maatschappij als geheel. Hierin worden ook kwalitatieve baten meegenomen, zoals de positieve effecten op het imago van de wijk en de stad, hittestress, sociale cohesie en waterkwaliteit. Een dergelijke tool kan nooit op zich staan, waarschuwt Posma, maar kan wel helpen om de economische analyse te maken. Haar advies aan de aanwezige architecten is om niet oplossingsgericht, maar batengericht te gaan ontwerpen. De slagingskans wordt aanzienlijk vergroot door de baten voor de stakeholders als leidraad te nemen en het ontwerp samen met hen te maken.

De verschillende dakfuncties waarmee de tool rekent, bron: Jolijn Posma, Arcadis

‘Probeer eens om niet oplossingsgericht, maar batengericht te ontwerpen.’

Jolijn Posma

Vergroenen via corporaties

Dit voorjaar is het topsectorproject Prettig Groen Wonen van start gegaan. Onder leiding van de universiteit van Wageningen (WUR) verkent het project kansen voor groen in en rondom sociale woningbouw. Het doel is dat groen effectiever te benutten voor de kwaliteit van de leefomgeving. Er wordt onderzocht hoe de politiek en de beschikbare financiële middelen voor stedelijke transitie meekoppelkansen genereren voor een vergroeningsslag via woningcorporaties. We hebben veel sociale woningbouw in Nederland en de vaak wat kwetsbaardere groepen die daar wonen, hebben baat bij vergroening van hun woonomgeving, redeneert projectleider Robbert Snep van WUR: groen heeft een positief effect op de gezondheid en op de leefbaarheid van een wijk. En als je dan toch op zo'n grote schaal gaat vergroenen, neem dan meteen biodiversiteit en klimaatadaptatie mee. Dat is het idee van het consortium dat hiervoor gevormd is. De gemeente Den Haag, verschillende Haagse corporaties, groenprofessionals en een aantal onderzoeks- en onderwijsinstellingen, waaronder WUR, hebben de handen ineen geslagen. Zij inventariseren momenteel hoe het ervoor staat bij drie Haagse woningcorporaties. Uiteindelijk willen ze met het onderzoek concrete handvatten ontwikkelen die professionals helpen het gestelde doel te halen.

Living labs

Er zijn drie sociale huurcomplexen in Den Haag uitgeroepen tot living lab. “Simpel gezegd gaan we kijken of we daar iets kunnen vinden wat werkt; in de hoop dat we dat kunnen opschalen en ook elders kunnen gaan toepassen,” zegt Snep. Het is begonnen met een evaluatie van de situatie ter plekke, zowel fysiek als procesmatig. Veel is meteen zichtbaar – of alle regenpijpen nog het riool ingaan bijvoorbeeld – en vormen aanknopingspunten voor een gesprek. Andere vergen meer onderzoek. WUR-studenten hebben de afgelopen tijd beleidsmakers en uitvoerders bij corporaties geïnterviewd om erachter te komen hoe zij inrichting en beheer insteken, wat ze al doen aan vergroening, en wat aan specifieke klimaatadaptatieve ingrepen. “We vragen ook wat het budget is om dat te realiseren en beheren, en waar dat op gebaseerd is. We willen erachter komen hoe het spel werkt, om dat spel straks te kunnen optimaliseren.” Ook bewoners zijn gevraagd naar hun mening en wensen ten aanzien van groen. Snep toont een voorbeeld van een gerealiseerde binnentuin waarin nog heel wat stappen kunnen worden gezet, maar waar het met name de weerstand van bewoners is die collectiviteit in de weg staat. Draagvlak bij bewoners creëren blijkt ook hier een struikelblok. “Om met bewoners tot iets gezamenlijks te komen dat uiteindelijk op de lange termijn blijft bestaan, blijft heel lastig.” Een van de onderzoeksvragen is dan ook of je als professionals ook maatregelen kunt nemen waar bewoners niets van hoeven te vinden. “De gezamenlijke riolering is toch ook gewoon aangelegd zonder inspraak?”

PRETTIG GROEN WONEN

Beeld: Het team van Prettig Groen Wonen inventariseert hoe de binnentuinen ervoor staan; het kan vaak beter. Bron: Robbert Snep

De tussenstand

Ze zijn pas een half jaar bezig, maar toch is er al een aantal inzichten uit de eerste gesprekken gekomen. Een voorlopige conclusie is dat de corporaties in Den Haag een strategische rol kunnen spelen in het klimaatbestendig maken van de stad. Met dertig procent van de woningvoorraad in handen, zou het effectiever kunnen zijn om op hun grond maatregelen te treffen dan in de openbare ruimte. Daarnaast staat klimaatadaptatie al wel op de agenda van corporaties, maar er is nog geen concreet eigen beleid en aanpak. Het wordt nu ad hoc per project ingevuld. De financiering gaat mee als onderdeel van totale (her)inrichting en beheerkosten. Dat beperkt de mogelijkheden, want dat budget is krap. Er is geen structurele cofinanciering vanuit de gemeente. Er zijn subsidiepotjes die per project kunnen worden aangesproken, maar die raken snel op. Structurele financiering vanuit de overheid ziet Snep als een mogelijke oplossing, maar dat loopt spaak op de regels voor staatssteun. De vraag is of groenbeheer bij corporaties gerelateerd kan worden aan landelijke duurzaamheidsdoelen.

Toolbox klimaatbestendige stad

Ook in Wageningen zijn ze bezig met het ontwikkelen van toolboxes. Met deze tools kunnen corporaties structureel doorrekenen wat zij nodig hebben om de vergroeningsopgave te realiseren.

Op www.KBStoolbox.nl vind je de Toolbox Klimaatbestendige Stad (TKS) die kan worden gebruikt om te verkennen met welke maatregelen een wijk, buurt, terrein of straat beter kan worden beschermd tegen wateroverlast, droogte en extreme hitte. Het instrument is vooral ontworpen voor gebruik in sessies

met belanghebbenden en deskundigen met verschillende achtergrond. Gezamenlijk wordt een antwoord geformuleerd op de vraag hoe een terrein of gebied meer klimaatbestendig kan worden gemaakt. Welke maatregelen zijn effectief en wat zijn de kosten voor aanleg en onderhoud?

Een andere ontwerp tool is de Groene Gezonde Stad. De tool is nog in ontwikkeling, maar kan nu al gebruikt worden om stadsgroen een belangrijker rol in het ontwerpproces te geven. Professionals krijgen daarmee inzicht in welk groen welk gezondheidseffect op welke doelgroep heeft, en worden daarmee uitgenodigd die kennis te benutten in hun plannen en projecten. Dit maakt dat de economische waarde van het groen duidelijker wordt meegenomen in de besluitvorming over de inrichting en het beheer van de stad.

‘Kunnen we ook maatregelen nemen waar bewoners niets van hoeven te vinden?’

Robbert Snep

Tot slot

Alle mooie tools ten spijt, blijft er nog een vraag openstaan die niet een-twee-drie beantwoord kan worden: wie moet de klimaatadaptieve maatregelen in de tussenruimtes en binnentuinen van de stad betalen? Hoe vinden corporaties of bewoners het geld voor de vergroening die niet voor iedereen zichtbaar zal zijn, maar uiteindelijk wel de hele stad goed zal doen? Moeten we onze binnentuinen overdragen aan de gemeente? En het beheer ervan in handen geven van herintreders op de arbeidsmarkt? En hoe kunnen we de wethouders die snel willen scoren ervan overtuigen dat je voor vergroening een langere adem nodig hebt dan een enkele bestuursperiode? Nog genoeg om over door te discussiëren dus.

De gastsprekers zijn op hun beurt benieuwd of de teams in staat zijn om additionele baten met hun ontwerpen te realiseren, om deze ook herhaalbaar en op grotere schaal toe te passen en om de sociale betrokkenheid van bewoners hierbij mee te nemen.

De masterclass 'Implementatie & best practices: stakeholder-participatie en financiering' is het derde deel in een reeks van drie in het kader van de ontwerpstudie 'Stad x klimaat'. Deze vond plaats op 11 oktober 2019 aan de TU Delft.

Samenstellen programma en moderatie

- Jutta Hinterleitner, programma-manager BNA Onderzoek
- Hans de Boer, DIMI / TU Delft

Gastsprekers

- Tanja Lina, Stichting Tussentuin Rotterdam
- Jolijn Posma, Arcadis
- Robbert Snep, WUR (Universiteit Wageningen)

Meer informatie over de ontwerpstudie Stad x klimaat is te vinden op www.bna-onderzoek.nl

Foto omslag: Genaro Servin

BNA ONDERZOEK

Praktijklab voor slimme ruimtelijke ideeën

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

Zwolle

Gemeente Rotterdam

Ymere